

*В.С. БОНДАР, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії з досліджень економіки, маркетингу та планування
А.В. ФУРСА, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН*

Стратегічні напрями високоефективного функціонування цукробурякового підкомплексу АПК

Постановка проблеми. Цукробурякове виробництво України, незважаючи на значне поліпшення своїх загальних виробничих показників, все ще знаходиться в зоні нестабільності й періодичних криз. Це проявляється, передусім, у різких коливаннях щорічних розмірів посівних площ під цукровими буряками, обсягів виробництва коренеплодів і цукру, особливо великих стрибках оптово-відпускних цін на цукор. Остання обставина вкрай негативно позначається на прибутковості переробних підприємств, які у разі значного зниження ціни, як правило, банкрутують та зупиняють виробництво. Тому не дивно, що в числі діючих в Україні залишилося 38 цукрових заводів. У зв'язку з тим, що роки з відносно високими обсягами виробництва цукру (2011 р. – 2,33 млн т; 2012 р. – 2,23; 2014 р. – 2,1 млн т) чергуються із роками зі значними його спадами (2009 р. – 1,27 млн т; 2013 р. – 1,26; 2015 р. – 1,47 млн т), цукрову галузь досить сильно лихоманить. Такі явища доводять про розлад і певну хаотичність цукрового ринку, практичну відсутність належного маркетингу та управління процесами на ньому. Якщо до цього додати в основному застарілу матеріально-технічну базу галузі, малодиференційований асортимент продукції, недостатню орієнтацію виробника на вимоги споживача, високі витрати сировини, матеріалів і комплектуючих, нерозвиненість комунікацій та інші негаразди, то цілком очевидно, що до повноцінного функціонування цивілізованого ринку цукру в Україні ще далеко.

Стосовно ринкових перетворень у даній сфері ми відчутно відстали не тільки від передових бурякосійних країн Заходу, а й від наших сусідів – Білорусі, Російської Федерації та Польщі. Остання, до речі, ввійшла до трійки найбільших виробників цукру в ЄС (після Франції й Німеччини), а Російська Федерація виробила у 2015 році понад 5 млн т цукру. Становище потрібно прискореними темпами виправляти, тим більше, що на світовому ринку цукру значно загострюється економічна конкуренція, що зумовлено рядом об'єктивних причин – перевищенням темпів виробництва цукру над темпами його споживання, традиційним суперництвом і боротьбою між виробниками цукру з цукрових буряків та виробниками цукру з тростини за ринки збуту, а, головне, у зв'язку з радикальними заходами щодо реформування цукрової галузі в країнах ЄС, яку передбачається розпочати з 1 жовтня 2017 року.

Країни ЄС планують перейти від існуючого нині державного регулювання цукрової галузі до вільного цукрового ринку на основі його саморегулювання, що значно загострить конкуренцію за ринки збуту цукру.

Очевидно, що за даних обставин цукробуряковий підкомплекс АПК України, в свою чергу, має конструктивно підготуватися до цієї реформи й до загострення конкурентної боротьби за ринки збуту. При цьому слід забезпечити, як мінімум, стабільне та високоефективне функціонування внутрішнього ринку з метою самозабезпечення країни цукром, а за сприятливих умов, створення певного експортного ресурсу і виходу на зовнішні ринки.

Отже, існуюча в Україні система державного регулювання виробництва й реалізації цукру має бути суттєво переглянута, переформатована та пристосована до вимог часу, тобто до функціонування в умовах вільного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування, функціонування й розвитку цукробурякового підкомплексу АПК України в ринкових умовах висвітлено в ряді наукових праць: О.М. Варченко [3-4], О.С. Зайця [5-6], М.Ю. Коденської [7, 13], В.Я. Месель-Веселяка [8], С.А. Стасіневич [9-10], О.М. Шпичака [15], М.М. Ярчука [8] та ін. На жаль, всі вони належать до початкового періоду реформ і становлення цукрового ринку в Україні, а комплексно-систематизованих досліджень із функціонування цукробурякового виробництва вже в умовах загострення ринкової конкуренції досі немає. Оpubліковано ряд окремих статей, основним змістом яких є ностальгія за минулим цукрової галузі, коли в Україні працювало 192 цукрових заводи й вироблялось понад 5 млн т цукру на рік, висловлюється жаль із приводу занепаду галузі та руйнації цукрових заводів, а також побоювання щодо зникнення цукробурякового виробництва з карти України взагалі.

Між тим галузь виживала й зараз виживає навіть у складних умовах, і не тільки вижи-

ває, а й показує окремі зразки високоефективної діяльності попри всі негаразди економічної та політичної ситуації в Україні. А також має перспективу за умови оптимізації, реструктуризації й диверсифікації виробництва зайняти належне місце на світовому ринку цукру.

Ці проблеми висвітлені також і зарубіжними вченими – У. Латач-Ломаном [16], І. Ушачовим [12], Г. Хельцманом [17], Д. Шпааром [14] та ін.

Мета статті – на основі аналізу основних тенденцій і протиріч світового та внутрішнього ринків цукру обґрунтувати стратегічні напрями і можливі конкретні заходи щодо високоефективного функціонування цукробурякового підкомплексу АПК в умовах посилення економічної конкуренції й у зв'язку з очікуваним переходом країн ЄС до вільного ринку цукру.

Виклад основних результатів дослідження. Розглянемо:

а) Основні світові тенденції цукрового ринку. Головною тенденцією в розвитку світового цукрового ринку 2012/13-2014/15 МР був стійкий профіцит виробництва цукру, який у 2015/16 МР раптово змінився на дефіцит (табл. 1). За даними Міжнародної організації цукру (ISO) він оцінюється в обсязі 3,5 млн т, який згодом був підвищений до 5 млн т (за деякими оцінками до 6 млн т).

1. Світовий баланс цукру, млн т

Маркетинговий рік	Виробництво	Споживання	Запаси	Профіцит	Дефіцит
2012/13	184	173	76	8,0	–
2013/14	170	168	81	3,2	–
2014/15	171	169	85	2,2	–
2015/16	169	173	82	–	3,5

Джерело: Сформовано за даними Міжнародної організації цукру.

Основною причиною цього явища є зниження виробництва цукру в 2015 році через надто посушливі погодні умови в країнах, які є великими його виробниками, – Індії, Тайланді, Бразилії, країнах ЄС, а також в Україні.

У цілому світове споживання цукру в 2015/16 МР має зрости більше ніж на 3 млн т, що, безумовно, вплине на ріст світових цін на цукор, які вже в лютому 2016 року на біржі в Нью-Йорку пішли в гору.

Іншою важливою обставиною, що суттєво вплине на світовий ринок цукру, стане

реформування з 1 жовтня 2017 року цукрової галузі в країнах ЄС. Діючі на ринку цукру в ЄС правила – зниження ціни на цукрові буряки до 26,29 євро/т, на цукор – до 404,4 євро/т, обмеження експорту до 1,37 млн т та інші призвели до кардинальної реконструкції галузі – закриття значної кількості малопродуктивних цукрових заводів і різкого збільшення потужностей тих, що залишилися, скорочення числа фермерів, які вирощували цукрові буряки, росту імпорту цукру в ЄС та інших наслідків. Тому згідно з оновленим законодавством з 1 жовтня

2017 року в ЄС мають бути скасовані квоти на цукор, мінімальні ціни на цукрові буряки, виробничі платежі. Залишаться регламентованими тільки домовленості щодо торгівлі цукром і письмові угоди між виробниками цукрових буряків та виробниками цукру. Таким чином, ліквідується суворе державне регулювання виробництва й реалізації цукру і вводяться правила вільного ринку на основі саморегулювання.

У зв'язку з цим за прогнозами експертів передбачаються значні коливання (в діапазоні $\pm 25\%$) обсягів виробництва цукру та цін на нього, а також загальне зниження ціни на білий цукор. Створяться умови, за яких можуть успішно функціонувати лише високоефективні виробники, а малоефективні мають зійти зі сцени. Це призведе до цілого ряду банкрутств підприємств не тільки в Україні, але і в Європі, де вже існує супротив щодо введення даних новацій на цукровому ринку. Зокрема, Німеччина виступає за збереження існуючих регуляторів ринку до 2020 року. Позицію Німеччини підтримують цукровики інших країн ЄС, які стурбовані подальшим скороченням посівних площ під цукровими буряками, особливо у північних районах, і зниженням прямих прибутків. Крім країн ЄС, ще 79 країн Африки, Карибського басейну й Тихого океану, а також виробники цукру з менш розвинутих країн виступають проти даної реформи. Одночасно чітко відзначається тенденція до пошуку способів нарощування виробництва при зниженні цін на цукросировину і цукор шляхом зменшення витрат виробництва та збільшення виходу цукру з одиниці площі. Так, піонерами в цій справі є виробники Франції й Німеччини, які поставили за мету і вже одержують в окремих випадках по 20 т цукру з гектара при врожайності коренеплодів 90-100 т/га, перебудовують селекцію й технологію, які дадуть змогу збільшити прибутковість цукробурякового виробництва за 10 років на 25%.

б) *Стан і протиріччя внутрішнього цукрового ринку України.* Безперечно, зазначені вище світові тенденції в розвитку ринку цу-

кру безпосередньо, а також опосередковано впливають на внутрішній ринок цукру України. Так, у період зростання світових цін на цукор (2008-2011 рр.) цукробурякове виробництво країни мало найсприятливіші цінові умови для своєї реконструкції та підвищення рівня економічної ефективності, чим скористалися далеко не всі суб'єкти підкомплексу. Більше того, саме в цей період було допущено значне зниження обсягів виробництва цукру відповідно до 1,57, 1,27, 1,55 млн т при річній потребі майже 2 млн т.

У наступні два роки (2011 і 2012), навпаки, виробництво цукру зросло до 2,33 і 2,14 млн т завдяки дотаціям держави й був створений його надлишок, який знову призвів до чергового спаду виробництва – у 2013 році до рівня 1,26 млн т та скорочення посівної площі під цукровими буряками у 2015 році – до 237 тис. га, виробництва цукру – до 1,47 млн т. І тільки завдяки перехідним запасам минулих років на рівні близько 600 тис. т становище в 2015/16 МР не стало критичним – на внутрішньому ринку цукру на певний період навіть вдалося стабілізувати попит і пропозицію та втримати ціни на економічно обґрунтованому рівні. У 2016 році Україна посіяла 284 тис. га цукрових буряків і очікує високий урожай коренеплодів, а отже і виробництво цукру. На 2016/17 МР знову утворюється перехідний залишок цукру в обсязі близько 500 тис. т. Тобто утворюються надлишки цукру, і він подешевшає.

Нестабільність, різкі коливання розмірів посівних площ, обсягів виробництва коренеплодів і цукру та цін на них – найбільш вразливе місце в цукробуряковому виробництві України. Мало того, що відбуваються щорічні коливання показників виробництва, помісячна нестабільність існує й упродовж календарного року, особливо в обсягах споживання цукру та рівнях оптово-відпускних і роздрібних цін. Деякі показники наведені на рис. 1 і 2.

Динаміку площ, з яких зібрано врожай цукрових буряків, й урожайності за період 2001-2015 років показано на рисунку 2.

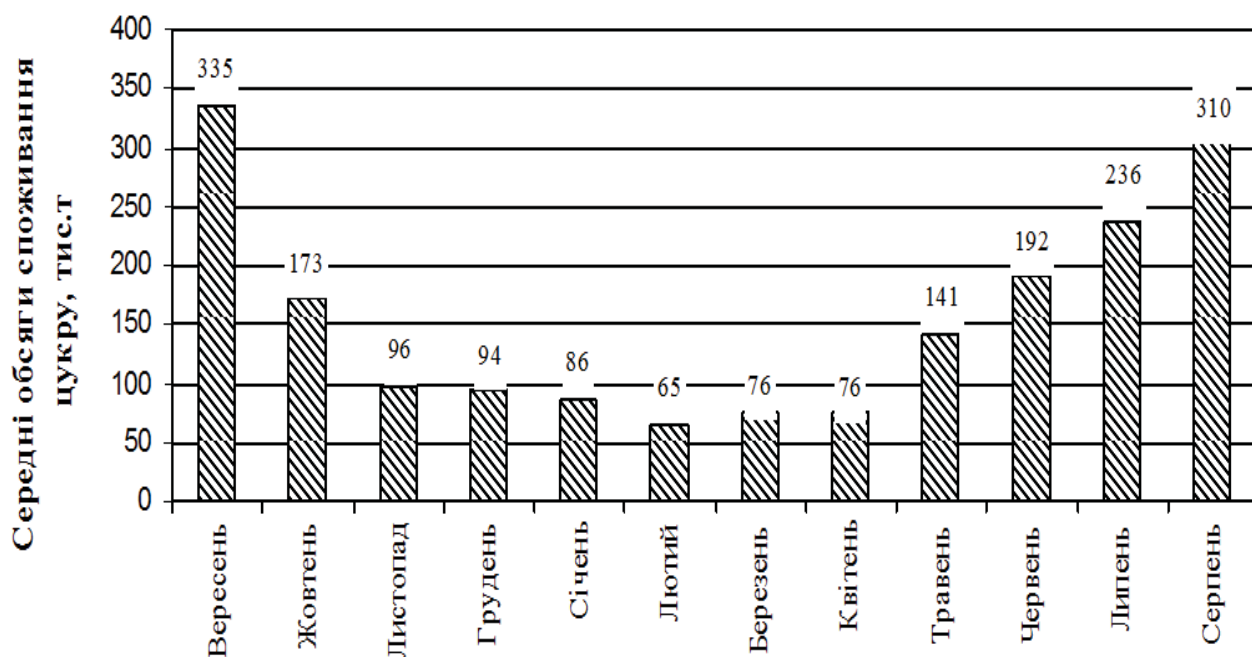

Рис. 1. Середні обсяги споживання цукру в Україні у 2006-2011 рр. за місяцями

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

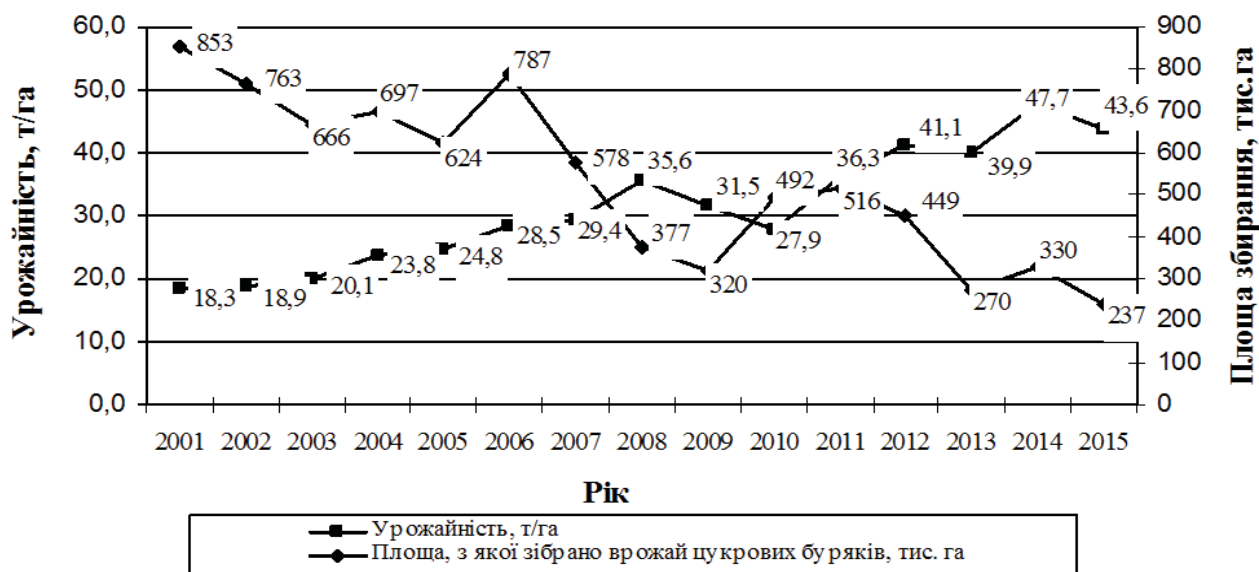

Рис. 2. Динаміка врожайності та площ, з яких зібрано врожай цукрових буряків, 2001-2015 рр.

Джерело: Сформовано за даними Державної служби статистики України.

Як правило, споживання цукру в Україні різко зростає у вересні з початком сезону цукроваріння практично кожного маркетингового року, що пояснюється виключно вимушеним продажем продукту за зниженими цінами в умовах дефіциту коштів у виробників на виробничі потреби та здійсненням розрахунків за кредити, дещо сповільнюється у жовтні, різко скорочується з грудня до

квітня (у 3-4 рази) і знову підвищується у літні місяці, що пов'язано з консервуванням плодів та ягід.

Зокрема, рисунок 2 показує, що між зображеними на ньому врожайністю й розміром посівних площ є причинний зв'язок (дзеркальне відображення). Тож очевидно, що найважливішим завданням стабілізації цукробурякового виробництва є, передусім,

стабілізація на певному рівні посівних площ під цукровими буряками, яка при відповідно стабільній урожайності забезпечить оптимальні валові збори сировини та обсяги виробництва цукру, отже, й стабільні ціни. Однак, це не означає, що розмір посівної площі в усі періоди має бути однаковим. За умови нарощування експортного потенціалу або використання цукрових буряків на біопаливо, посівна площа, безумовно, має збільшуватися. Проте в жодному разі площа не може бути зменшена стосовно чітко визначеного мінімального розміру, який забезпечить потреби внутрішнього ринку в сировині та цукрі за науково визначеними нормами споживання і дасть змогу створити певний експортний потенціал. Фахівцями Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків визначені такі основні індикатори даного розвитку [2].

Природно, що в процесі виробництва можливі зміни в кон'юнктурі світового та внутрішнього ринків цукру, отже, й відхилення від приведених параметрів, однак їх не можна змінювати більше ніж на 10%, інакше виникне дефіцит цукру власного виробництва.

в) *Основні причини розладу цукрового ринку України.* В минулому – це поспішна, глибоко не продумана приватизація підприємств цукрової промисловості, названа «обвальною», парцелялізація земельних угідь, практичне знищення основних фондів сільськогосподарських підприємств, поява великих неефективних власників цукрових заводів, їх багаторазова переприватизація, демонтаж і знищення, відплив кваліфікованих кад-

рів цукровиків і вивіз технологічного обладнання за кордон та ін. Очевидно, що вирішальну роль у розладі цукрового ринку відіграли втрати контролю за процесами в підкомплексі з боку держави, яка допустила вихід на арену надвеликих компаній – агрохолдингів, які нині утримують 84% цукрового ринку України, витісняють з нього середніх і дрібних власників-фермерів та одноосібні селянські господарства, позбавляють цукрові заводи права ведення власного агробізнесу і перетворюють їх у підсобні цехи. Внаслідок цього в регіонах інтенсивного бурякосіяння деформовані класичні зерно-бурякові багатопільні сівозміни, на зміну яким прийшли короткоротаційні з вузьким колом високоприбуткових культур – соняшнику, ріпаку, сої, кукурудзи, озимої пшениці. В колишніх бурякосійних господарствах, як правило, ліквідоване тваринництво, кормові ланки сівозмін, отже й виробництво органічних добрив. Монокультуризація полів та відсутність органіки призвели до виснаження земель і втрати їх природної родючості. Крім того, агрохолдинги, за деяким винятком, зовсім не займаються інфраструктурою й соціальними проблемами села, дбаючи лише про власні прибутки, що веде до зубожіння населення та безробіття.

У даних умовах стає не вигідним вирощування цукрових буряків як високовитратної, технологічно складної культури, тим більше при відсутності дешевих кредитів й обігових коштів у бурякосійних господарств, про що свідчать дані таблиці 2.

2. Порівняльна прибутковість основних сільськогосподарських культур за цінами на грудень 2014 року

Культура	Урожайність, т/га	Реалізаційна ціна, грн/т	Виручка, грн/га	Собівартість		Прибуток		Рівень рентабельності, %
				грн/т	грн/га	грн/т	грн/га	
Цукрові буряки	47,7	494,2	23573	419,2	19995	75,0	3579	17,9
Озима пшениця	4,0	2705	10820	1457	5828	1248	4992	85,7
Соя	2,16	6272	13548	1756	3793	2091	4516	119,1
Соняшник	1,94	6013	11665	1701	3300	4312	8365	253,5
Ріпак озимий	2,54	5672	14407	1596	4054	4076	10353	255,4
Кукурудза	6,2	2598	16604	1078	6684	1520	9424	141,0

Джерело: Власні розрахунки.

Цілком очевидно, що такі культури, як соняшник, ріпак і кукурудза при порівняно невисоких витратах на 1 га дають прибутки у 2,3-2,9 рази більші, ніж цукрові буряки.

Незважаючи на те, що Кабінет Міністрів України на кожний маркетинговий рік встановлює обсяг поставки цукру на внутрішній ринок (квота «А»), виробники цукру встано-

вленої квоти не дотримуються, а орієнтуються на власні розрахунки та умови ринку, чим посилюють його нестабільність, найперше послаблюють регульовальну дію цінового механізму, на який, до речі, надто слабо впливає Аграрний фонд, призначений для цього.

Аналіз численних факторів, що впливають на формування внутрішніх цін на цукор, виявив серед них найсуттєвіші, а саме:

- *Стан національного цукрового балансу* в поточному і наступному роках, що враховує кількість цукру в запасах, співвідношення запасів та споживання, а також очікуваний рівень самозабезпечення. Так, у 2015/16 МР запаси минулих років на його початок становили близько 600 тис. т, з урожаю 2015 року 1466 тис. т, отже, всього понад 2 млн т, тобто на перший погляд становище благополучне, що підтверджується збалансованістю попиту і пропозиції та стабільністю цін.

Політика Уряду щодо виробництва і реалізації цукру, яка включає такі елементи, як контроль за внутрішніми цінами на цукрові буряки й цукор, державні субсидії буряківникам, захист внутрішнього ринку цукру. Даний фактор є найбільш нестабільним в умовах України – Уряд не має досить чіткої системи контролю за цінами, часто їх змінює під дією олігопольних структур, не контролює виконання квот виробництва цукру, практично не надає субсидій виробникам цукросировини на відміну від решти країн світу. Захист товаровиробника здійснюється незадовільно – ввізне мито згідно з умовами СОТ встановлено 50% від митної ціни замість 300 євро за тонну та 2% в межах митної квоти на цукор-сирець із тростини; через кордони часто і вільно проникають цукрозамінники й т.д.

- *Курс валют.* У 2008-2009 роках в Україні різко змінився курс гривні по відношенню до долара США – був 5,05, а став 8,0 грн/дол., що, безперечно, позначилося на номіналах цін і їх реальних рівнях. У 2014/15 МР відбувся новий стрибок – спочатку до 12 грн за 1 дол. США, а згодом до 22-23 грн, що також спричинило перегини у ціноутворенні та фінансові деформації у взаєморозрахунках у цукробуряковому підком-

плексі АПК. В 2015/16 МР курс становить 25-26 грн за 1 дол. США. Між тим оптово-відпускна ціна цукру в доларах навіть знизилася.

- *Структура споживання цукру.* Чіткий аналіз структури споживання цукру в Україні дати неможливо, оскільки в статистичну звітність потрапляють не всі канали його використання й навіть загальні обсяги виробництва по окремих фірмах. Фахівці методом експертних оцінок підрахували, що населення України споживає в чистому вигляді близько 50% виробленого цукру, 10 – виробники пива та безалкогольних напоїв, 1,6 – хлібобулочна промисловість, 1% – йде на спирт і вино. Для України характерне також використання цукру на годівлю бджіл, виготовлення самогону. Близько 10% обсягу виробленого цукру взагалі не обліковується.

- *Доступ до пільгових ринків; регіональні торговельні угоди.* Україна втратила традиційні ринки збуту цукру в країнах, що утворилися після розпаду СРСР, найперше в Росії, куди поставляла 56% виробленого цукру, або близько 3 млн т. У 1995-2005 роках країна вимушено перейшла на імпорт в обсязі 220-450 тис. т за рік, а в 2003 році – 1030 тис. т, що стало підставою для встановлення Україні під час її вступу до СОТ імпоротної квоти 267 тис. т. І лише останнім часом експорт невеликих партій цукру відновився (в 2015 р. – 60 тис. т). Все ж певна частина цукру реалізується за кордон у вигляді цукерок.

- *Переважні рівні національної собівартості виробництва.* Собівартість продукції цукробурякового підкомплексу АПК України знаходиться на рівні показників країн – членів ЄС та США. У 2015 році, наприклад, витрати на 1 т коренеплодів дорівнювали близько 31 дол. США, на 1 т цукру – 440 дол. США, однак прибутковість в Україні значно нижче у зв'язку з порівняно невисоким рівнем урожайності з розрахунку на 1 га – 42-45 т/га проти 60-70 т/га і навіть 80-90 т/га, а також виходом цукру з 1 т коренеплодів. Крім того, якість цукру значно поступається якості зарубіжного, що є однією з основних причин його неконкурентоспроможності на ринку.

- *Пропозиції альтернативних підсолоджувачів.* В Україну й досі завозять підсолоджувачі та цукрозамінники, які використовують у виробництві продуктів харчування, в т.ч. також при виготовленні шоколаду. Точного обліку обсягів імпортованих партій немає. За експертними оцінками фахівців, підсолоджувачі займають 200-300 тис. т цукрового ринку (в цукровому еквіваленті); окремі з них є канцерогенами і негативно впливають на організм людини.

- *Рівень доходів населення.* Платоспроможність населення України останніми роками значно зменшилась, у зв'язку з чим придбання цукру пересічними громадянами з річної норми 38-40 кг знизилася до фактичної 16-19 кг на рік, що також є причиною скорочення виробництва.

На рівень економічної ефективності виробництва впливає також й невідпрацьованість взаємовідносин між виробниками цукрових буряків і переробними підприємствами. Досі не подолані з об'єктивних причин давальницькі схеми переробки коренеплодів, різнобій у собівартості й закупівельних цінах на сировину, вирощену власником цукрових заводів, і окремими сільськогосподарськими виробниками, яких часто-густо ошукують при визначенні маси коренеплодів, їх цукристості, забрудненості; невчасні та неповні розрахунки, а в окремих випадках відмова від оплати цукросировини й т.п. Тому не дивно, що саме фермери та одноосібні господарства різко скорочують виробництво коренеплодів. Значною перешкодою є також розлад сировинних зон багатьох цукрових заводів і збільшення радіуса перевезень до 120 км та більше, що не дає змоги вирощувати цукрові буряки бажаним через дороговизну транспортування.

Домінуючі тенденції в розвитку цукробурякового підкомплексу АПК України на сучасному етапі. Визначальною є тенденція розширення суб'єктів буряківництва за розмірами посівних площ, обсягами виробництва цукрових буряків й урожайністю, тобто відбувається значний ріст рівня концентрації посівів у великих господарствах і зниження у середніх та дрібних. Простежується загальне скорочення посівних площ у

південних регіонах і деяких лісостепових областях та зосередження їх у лісостеповій і поліській зонах України – в основних бурякосійних областях – Вінницькій, Полтавській, Хмельницькій, Тернопільській, Київській. Замість колишніх 6130 колективних господарств буряківництвом нині займається 808 суб'єктів господарювання. З них 372, або 46%, дрібних із площею посіву до 50 га, які виробляють тільки 0,281 млн т коренеплодів, або 2,9% від загального обсягу з урожайністю 39,0 т/га при середній по Україні 44,8 т/га; 113 – із площею посіву 50-100 га, або 14% у загальній кількості, які виробляють 0,374 млн т коренеплодів або 3,9% від загального збору; з площею 100-250 га 157 господарств, або 19,4% від загальної кількості, що виробляють майже 1,16 млн т цукросировини, або 12,1% від загального збору з урожайністю 45,5 т/га; 250-500 га – 68 господарств, або 8,4%, виробляють 1,0 млн т, або 10,6% валового збору, дещо з низькою врожайністю 42,7 т/га. Решта 98 господарств, які сумарно становлять 12,2%, виробляють 70,5% від загального валового збору, або 6,7 млн т. Серед останніх виділяється група з 24 суб'єктів з площею посіву 1000-2000 га, яка займає 3,0% в загальній кількості виробників, зате одержує 36,3% загального валового збору з урожайністю 44,5 т/га [11, с. 168]. Це переважно великі компанії або агрохолдинги.

Динаміка розвитку великих цукрових компаній в Україні (табл. 3) показує, що 10-11 цих компаній контролюють 74-84 % цукрового ринку, а з урахуванням кількох великих самостійних цукрових заводів – практично весь ринок. Тобто, за відносно короткий проміжок часу відбулася повна монополізація, точніше олігополізація виробництва і реалізації цукру, про що доводять показники трьох найбільших компаній за 2014 рік – агрохолдингу «Астарта-Київ», Радехівського цукрового заводу й фірми «Агропродінвест», які виробили – відповідно 466,4; 278,3 та 220,3 тис. т цукру, а разом 965 тис. т, або 47 % від загального обсягу виробленого в Україні цукру за цей рік.

3. Розвиток великих компаній в Україні в період 2003-2015 років

Рік	Кількість діючих заводів	Кількість вкликих компаній	Кількість цукрових заводів у них	Загальний обсяг виробництва цукру, тис. т	Виробництво цукру великими компаніями, тис. т	Частка компаній у загальному виробництві, %
2003	121	11	45	1456,0	738,5	50,7
2004	120	10	44	1788,0	876,2	49,0
2005	116	8	37	1900,0	828,3	43,6
2006	110	7	35	2574,0	1171,3	45,5
2007	110	10	35	1867,0	883,9	47,3
2008	70	8	29	1571,0	921,5	58,7
2009	56	11	26	1271,0	917,6	72,2
2010	73	12	32	1546,0	960,1	62,1
2011	77	11	34	2327,0	1545,8	66,4
2012	63	11	33	2143,0	1571,5	73,3
2013	38	11*	24	1262,0	1014,9	80,4
2014	48	10*	25	2053,0	1547,7	75,4
2015	36	10*	24	1466,0	1231,4	84,0

Джерело: Сформовано за даними Національної асоціації цукровиків України „Укрцукор”.

* Тільки ТОП-10 (10 компаній).

Цікаво з цього приводу простежити за діяльністю флагмана цукрового виробництва України ТОВ «Астарта-Київ», яка розпочала виробництво в 2003 році на трьох цукрових заводах із загального обсягу 62,8 тис. т, а в

2014 році закінчила виробничий сезон із показником 466,39 тис. т, одержаних на дев'яти цукрових заводах. Тобто, за 11 років фірма розширила виробництво у 7,4 раза (рис. 3).

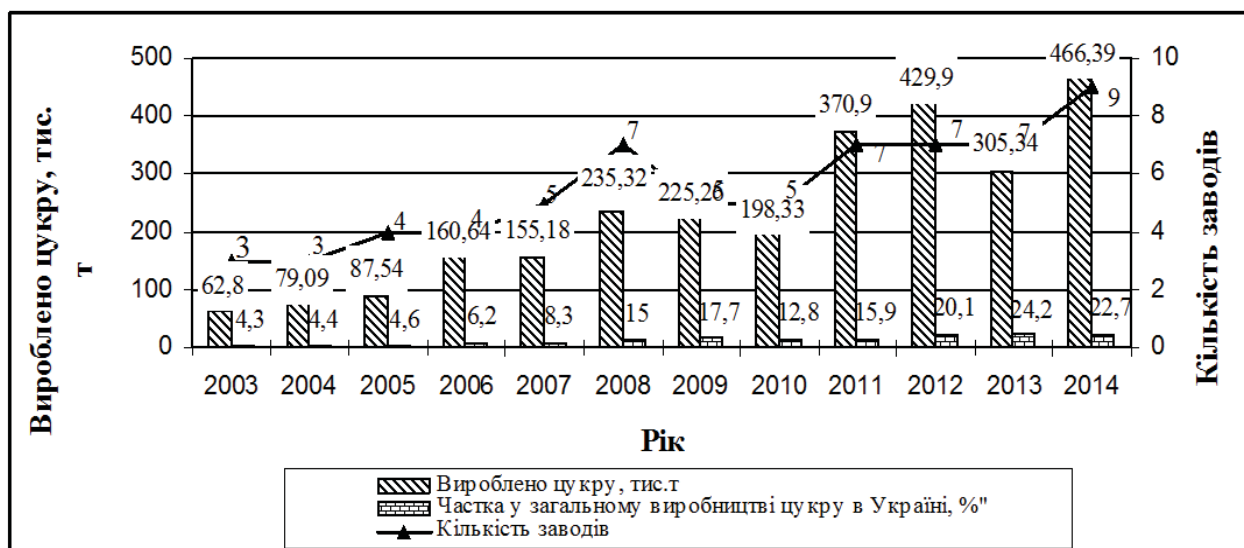

Рис. 3. Показники розвитку виробництва цукру в «Астарта-Київ», 2003-2014 рр.

Джерело: Сформовано за даними ТОВ „Астарта-Київ”.

Агрохолдинг «Астарта-Київ» являє собою вертикально інтегровану агропромислову структуру, до складу якої входять чотири регіональних підрозділів у Вінницькій, Хмельницькій, Полтавській і Харківській областях. В управлінні «Астарта-Київ» нині знаходяться дев'ять цукрових заводів, значне число агрогосподарств із земельним банком 245 тис. га та молочними фермами.

Незважаючи на те, що агрохолдинг «Астарта» вже є великим суб'єктом у цукробу-

ряковій галузі, в 2015 році він придбав ТОВ «Савинці-Агро» в Харківській області [1, с. 4] й планує до 2019 року збільшити земельний банк до 400 тис. га. Попри всі негативи, притаманні агрохолдингам у справі розвитку сільських територій, «Астарта» намагається поліпшувати інфраструктуру населених пунктів, розвиває науку, впроваджує високі технології, знижує енергозатрати. Детальний аналіз діяльності цукрових агрохолдингів виявляє ще ряд прогресивних

структур, здатних у найближчій перспективі конкурувати на світовому ринку, окремі з яких вже зараз випускають конкурентоспроможну продукцію. Найперше, це ТЗОВ «Радехівський цукор», агрохолдинг «Т-Цукор» (Тернопільська обл.) у складі трьох заводів, СТОВ «Агрофірма «Світанок» Вінницької, ТОВ «Панда» Черкаської, ПАТ «Теофіпольський цукровий завод» Хмельницької рблостей та ін.

Окремої уваги й досліджень заслуговує діяльність ТОВ «Група «Агропродінвест». На жаль, доступ до необхідної інформації про діяльність такої групи відсутній із причини позиції її власника О. Порошенка відносно нерозголошення комерційних таємниць. Загальної позитивної оцінки, яка подається в ЗМІ, особливо в Інтернеті, для об'єктивних наукових висновків явно недостатньо. На думку авторів, роботі цієї компанії також притаманні всі недоліки, характерні для великих і надвеликих агрохолдингів. Між тим «Група «Агропродінвест» займає третє місце в Україні з цукробурякового виробництва.

У цілому оптимальний розмір типової для України цукробурякової компанії, її галузева структура й організаційна схема управління наукою досі не визначені. Досвід показує, що лише ці фірми, які є середніми за розмірами з площею земельних угідь 20-40 тис. га, мають чітко визначений напрям спеціалізації та розвивають допоміжні галузеві структури з виробництва ряду інших сільськогосподарських культур і продуктів тваринництва, мають власні переробні підприємства, з року в рік досягають успіхів на ринку. Серед них ТЗОВ «Радехівський цукор», агрохолдинг «Т-Цукор», СТОВ «Агрофірма «Світанок», ТОВ «Панда», ПАТ «Продовольча компанія «Поділля», Відокремлений підрозділ «Наркевицький цукровий завод» й ін.

Навпаки, ряд великих надвеликих об'єднань часто виходять із ринку. Так сталося з групою компаній „Мрія-Центр”, «Інтерпайп», ТОВ „Райз-цукор”, ЗАТ «Дубноцукор-агро», «Сервіс Україна», ТОВ «Шелтон», ЗАТ „Західна компанія „Дакор” та з іншими.

До позитивних тенденцій розвитку вітчизняного цукрового виробництва в останні 2-3 роки слід віднести посилення уваги до якості продукції, особливо випуску цукру 1-2 категорій, якого в Україні в попередні

роки була мізерна частка – 1,9%, а нині – понад 10%; до реконструкції підприємств та їхнього технічного переоснащення; до економії енергетичних засобів та загального зниження витрат.

У цілому ж слід визнати, що буряківництво України навіть при нинішніх складних умовах показує високу ефективність – один гектар посіву цукрових буряків при врожайності 60 т/га може забезпечити 48 тис. грн грошових надходжень, 18 тис. грн прибутку й рівень рентабельності 60%. І лише відсутність дешевих кредитних ресурсів, обігових коштів, висока вартість промислових товарів змушує буряківників вирощувати прибутковіші культури: сою, ріпак, соняшник, кукурудзу, а цукровиків скорочувати потужності переробних підприємств або зупиняти виробництво.

Висновки. Головною тенденцією розвитку світового ринку цукру на сучасному етапі є різке загострення економічної конкуренції, зумовленої циклічними змінами темпів виробництва цукру й темпів його споживання, традиційним суперництвом між виробниками цукру з тростини і цукрових буряків за ринки збуту, а також напругою, викликаною наступним реформуванням цукрової галузі в Європі з 1 жовтня 2017 року.

Світові тенденції безпосередньо й опосередковано впливають на стан внутрішнього ринку цукру України, який поки що відрізняється нестабільністю, необґрунтованими перепадами обсягів виробництва цукру і цін, невисокою ефективністю та практичною нерегульованістю.

У галузі завершується процес розшарування виробників цукрових буряків і цукру. Різко скоротили виробництво фермерські господарства та домогосподарства, натомість серед виробників виділилися великі вертикально інтегровані компанії, які вже довели свою питому вагу на ринку цукру до 84%. Лідером серед них є агрохолдинг «Астарт-Київ» у складі 9 цукрових заводів, який займає на ринку 22,7%.

Аналіз діяльності провідних топ-компаній на ринку показав певний позитивний вплив на рівень технології виробництва, ріст урожайності й цукристості цукрових буряків; однак у цілому вони негативно впливають на стан справ у галузі, особливо ті, що орен-

дують 100 тис. га землі і більше, за винятком вертикально інтегрованих структур у складі 1-2 цукрових заводів із площею земельних угідь 20-40 тис. га. Надвеликі агрохолдинги («Мрія» та ін.) вже виходять із ринку.

У зв'язку з загостренням економічної конкуренції на світовому ринку цукру, нестабільністю й розрегульованістю внутрішнього ринку цукру України виникає гостра об'єктивна необхідність у реформуванні всієї ринкової системи стосовно до тенденцій, що спостерігаються в країнах ЄС. Найперше, необхідно створити спеціалізований орган із регулювання та координації ринку цукру в складі представників від усіх учасників ринку, які на паритетних засадах нестимуть солідарну відповідальність за стан справ у галузі й прийматимуть усі рішення щодо її функціонування на основі консенсусу. Таким органом могла б стати Національна асоціація цукровиків України (НАЦУ) «Укрцукор» за умови надання їй відповідальних додаткових функцій від держави, або спеціальна структура з питань регулювання цукробурякового ринку при Міністерстві аграрної політики та продовольства України. Але, на жаль, їхня регулятивна роль зведена нанівець.

До переходу з 2017 року на Європейську модель регулювання ринку цукру, тобто в 2015/16 і 2016/17 МР, потрібно максимально використати ще існуючі в Україні регулятори – квотування виробництва, мінімальні ціни на цукор та сировину й вводити нові – вільне виробництво, надійний захист внутрішнього ринку через змінне ввізне мито, вільні оптові-відпускні ціни, знижений рівень ПДВ, помірні ціни на цукор у роздрібній торгівлі, стимулювання експорту, компенсацію витрат на зберігання тощо.

Тісно пов'язати відповідним співвідношенням ціну на цукрові буряки з ціною на цукор (за прикладом Польщі); при підвищенні ціни на цукор у черговому маркетин-

говому році частку оплати за здані коренеплоди підвищувати, при зниженні ціни – відповідно знижувати.

Оптимізувати посівні площі під цукровими буряками до 2020 року на рівні 300-325 тис. га, підняти рівень урожайності до 55 т/га, обсяги переробки коренеплодів – до 17,9 млн т, виробництва цукру – до 2,2 млн т, одержати більше 400 млн м³ біогазу із пресованого жому на рік, біоетанолу з меляси до 200 тис. т [2, с. 22-24].

Кардинально, в строк 2-3 роки розв'язати проблему реструктуризації переробних підприємств галузі на основі залучення великих іноземних і вітчизняних приватних, а також державних інвестицій.

Відродити в галузі забуту практику меценатства з боку великих приватних структур, донорства в науку та благодійництва, які відіграли значну роль у період розвитку цукрової галузі в царській Росії (приклади – Терещенки, Харитоненки, Бродські й ін.).

На основі ряду маркетингових заходів відновити втрачену експортну орієнтацію вітчизняного цукробурякового виробництва, ліквідувати штучну сегментацію вітчизняного цукрового ринку на окремі субринки, яка перетворила сільськогосподарських виробників, цукрові заводи, посередників і державу з партнерів в антагоністів.

Здійснити заходи щодо поліпшення якості продукції цукробурякового виробництва, найперше цукрової сировини, цукру, насіння цукрових буряків, впровадженням передових технологій вирощування й переробки. Ввести у зв'язку з цим стандарти якості, що діють в ЄС.

На основі запровадження інновацій та інвестицій знизити до 2020 року собівартість виробництва цукрових буряків на 20%, цукру – на 10%, підняти рівень прибутковості галузі, що уможливить здійснити реінвестування в реконструкцію відповідних підприємств та господарств.

Список використаних джерел

1. «Астарта» придбала агрокомпанію у Харківській області // Діловий вісн. – 2015. – № 5 (252). – С. 4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ucci.org.ua/synopsis/dv/pdf/2015/dv1505.pdf>
2. Бондар В.С. Цукробуряковий підкомплекс України: напрями стабілізації та індикатори розвитку до 2020 року / В.С. Бондар, А.В. Фурса // Економіка АПК. – 2014. – № 1. – С. 20-29.
3. Варченко О.М. Досвід активізації інноваційних процесів цукробурякової галузі Великобританії та його адаптація в Україні / О.М. Варченко // Агроном. – 2009. – № 3. – С. 160-163.
4. Варченко О.М. Економічний механізм регулювання ринку біопалива у провідних країнах світу / О.М. Варченко, К.В. Слупян // Вісн. аграр. науки. – 2009. – №11. – С. 62-66.

5. Заец А.С. Сахарная промышленность в Украине : становление, развитие, реструктуризация / А.С. Заец. – К. : Наук. думка, 2001. – 328 с.
6. Заець О.С. Ринок цукру в Україні : проблеми створення, функціонування та розвитку / О.С. Заець. – К. : Наук. думка, 1999. – 388 с.
7. Коденська М.Ю. Тенденції розвитку і напрями активізації інвестування цукробурякового виробництва / М. Ю. Коденська // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 74–78.
8. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового підкомплексу України / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Ярчук // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 3–8.
9. Стасіневич С. Світовий досвід реструктуризації цукробурякової галузі – уроки для України / С. Стасіневич // Наук. вісн. Нац. аграр. ун-ту. – 2007. – № 110, Ч. 1. – С. 79–84.
10. Стасіневич С.А. Визначення обсягів економічно доцільного виробництва біоетанолу із різних видів агропродукції / С.А. Стасіневич // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 39–42.
11. Статистичний збірник: Рослинництво України 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm
12. Ушачев И.Г. Научное обеспечение Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013-2020 гг. / И.Г. Ушачев // Економіка АПК. – 2013. – № 6. – С. 68–77.
13. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: [моногр.] / [Саблук П.Т., Коденська М.Ю., Власов В.І. та ін.]; за ред. акад. П.Т. Саблука, проф. М.Ю. Коденської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 390 с.
14. Цукрові буряки (вирощування, збирання, зберігання) / [Шпаар Д., Дрегер Д., Каленська С. та ін.]; під. заг. ред. Д. Шпаара. – [5-те вид.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 340 с.
15. Шпичак О.М. Економічні механізми державного регулювання ринків сільсько-господарської продукції та її проблеми / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 150-155.
16. Latacz-Lohmann U. Fit für die Zukunft durch Kooperation? / U. Latacz-Lohmann // Zuckerrübe. – 2006. – № 3. – P. 127-129.
17. Hölzmann H.J. Zuckermarktreform, was nun? / H.J. Hölzmann // Zuckerrübe. – 2006. – № 1. – P. 20-23.

Стаття надійшла до редакції 19.07.2016 р.

* * *

Новини АПК

Європейський Союз збільшить квоти для української сільгосппродукції

Європейський Союз прийняв рішення збільшити квоти для сільськогосподарських виробників України. Про це повідомила Європейський комісар з питань торгівлі Сесілія Мальмстрьом під час зустрічі з Міністром аграрної політики та продовольства України Тарасом Кутовим.

«Ми вирішили збільшити кількість квот для сільськогосподарської продукції. Це дуже вигідна пропозиція, і я вважаю, що це допоможе покращити ситуацію на ринку», – повідомила Єврокомісар.

Міністр Тарас Кутовий зазначив: «Мені приємно, що наша робота під час брюссельської зустрічі в рамках україно-європейського аграрного діалогу має свої результати. ЄС є стратегічним партнером України. Позитивна динаміка до збільшення частки ЄС в загальній торгівлі сільськогосподарською продукцією, – закономірний результат послідовної роботи наших аграріїв та Уряду. Не всі очікування Міністерства та наших виробників сьогодні відображені у пропонованому збільшенні, але воно сьогодні дає можливість наростити обсяги торгівлі в рамках квот з ЄС додатково майже на 200 млн дол. США».

Наразі, частка ЄС в загальній структурі зовнішньоторговельного обігу сільськогосподарської продукції становить 33,9%.

Питання збільшення квот на аграрну продукцію, яка поставляється на ринок ЄС, активно обговорювалося Тарасом Кутовим під час щорічного аграрного діалогу Україна-ЄС 22-23 червня у Брюсселі та мало продовження у технічному опрацюванні сторонами.

Згідно з прийнятим рішенням українські виробники сільськогосподарських товарів отримають додаткові квоти на кукурудзу, пшеницю, мед, крупи, оброблені томати, всього на 195 950 000 дол. США.

Варто зазначити, що пропозиція Європейської Комісії щодо збільшення існуючих квот на окремі види сільськогосподарської продукції з метою розширення доступу до європейського ринку деяких позицій українських товарів на додаток до поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі діятиме строком на три роки і має бути ухвалена Європарламентом та країнами-членами ЄС.

Прес-служба Мінагрополітики України